«فرهیختگان» درباره جایگاه کنونی هنرهای سنتی در جامعه گزارش می‌دهد

تزئینی یا کاربردی؟

هنرهای سنتی

آزاده صالحی
خبرنگار

تقریبا می‌توان گفت در تمام همایش‌ها، جلسات و مراسم‌هایی که به نوعی با هنر ارتباط پیدا می‌کند و فرصتی برای پرداختن به هنرهای سنتی فراهم می‌شود، موجی از حرف‌های خوب و وعده‌های دلنشین روان است. دراین جور مراسم‌ها ایرانیان نه‌تنها داعیه‌دار فرهنگ و هنر بوده و هستند که هنر هم از دیرباز تا امروز نزد ایرانیان بوده و بس، در عمل اما شرایط به گونه دیگری است، هنرهای سنتی که در هر محفلی نقل صحبت سخنرانان و کارشناسان و مسئولان هستند به جای اصل پنداشته‌شدن در صندوق‌خانه‌ها نگهداری می‌شوند، با ورود مدرنیته و پیشروی جامعه به سمت و سوی استفاده از ابزارهای مدرن، کمتر کسی است که یادی از هنرهایی چون پتینه‌دوزی، زری‌بافی و سایر هنرهای سنتی کند، هنرهای سنتی در حاشیه قرار گرفته‌اند و هرازگاه از آنها به فراخور مناسبت‌هایی که پیش می‌آید، یاد می‌شود و بعد دوباره به فراموشی سپرده می‌شوند. اغلب هنرمندان عرصه هنرهای سنتی در انزوا کار می‌کنند، کمتر از آنها یاد می‌شود و آنها در سکوت دنیا را ترک می‌کنند و انبوهی از تجربیات‌شان با آنها زیر خاک می‌رود، درحالی که به نسل‌های بعدی انتقال نیافته است. زمانی در صنایع‌دستی و شاخه‌های مختلف هنرهای سنتی سرآمد بودیم، اما هرچه جلوتر آمدیم کمتر از احوال هویت بومی‌مان سراغ گرفتیم، تمام این مسائل باعث شده در این مقال، گذری به روند هنرهای سنتی از گذشته تا امروز داشته باشیم، شاید این گذر درد موقتی بر درمان این حوزه باشد.

دیدگاه

وضعیت هنرهای سنتی نگران‌کننده نیست

مهدی مکی‌نژاد
عضو فرهنگستان هنر

قرار است در بهمن ماه همایشی با عنوان آجر و آجرکاری از سوی فرهنگستان هنر برگزار شود که من هم دبیر علمی آن هستم. درواقع برای اولین بار است که چنین همایشی با محور متریالی چون آجر در قالب تخصصی برگزار می‌شود. ضرورت برگزاری این همایش در این است که آجر یکی از مواد تشکیل‌دهنده اصلی در معماری سنتی ما به شمار می‌رود و قدمتی هزارساله دارد. تکیه بر مباحث هویتی و تاریخی از جمله اهداف این همایش به شمار می‌رود. هرچند در این همایش به جنبه‌های زیبایی شناسی آجر و آجرکاری در بناها و اساسا معماری سنتی ایران هم توجه زیادی شده است. آجر چندان که اشاره کردم از دیرباز تا امروز در ردیف اصلی‌ترین متریال ایرانی قلمداد می‌شود، اهمیت آجر در معماری سنتی ایران از این جهت است که از استحکام خوبی برخوردار بوده و قابلیت این را داشته که در برابر آسیب‌ها و گزندهایی چون بلایای طبیعی ایستادگی کند. درواقع می‌توان گفت آجر جزء سازه‌های قدیم در معماری ایران شناخته می‌شده است. درجریان برگزاری این همایش ۱۳۰ خلاصه مقاله و ۵۵ مقاله به دبیرخانه همایش ارسال شده که تماما با محور آجر و آجرکاری به رشته تحریر درآمده است. این مقالات به لحاظ محتوایی از کیفیت مطلوبی برخوردارند و حتم دارم مجموعه‌ای که اساسا از برآیند این همایش به دست می‌آید، می‌تواند به‌عنوان یک مرجع برای تحقیقات پژوهشگرانی که علاقه دارند در این زمینه کار کنند به شمار برود، به‌ویژه برای آن گروه از پژوهشگرانی که تمایل دارند به شکل تخصصی بر این وادی متمرکز شوند. در این همایش تلاش شده از منظر گرایش‌ها و خوانش‌های جدید نسبت به هنرهای سنتی نگاه شود؛ چندان که مقالاتی که تا امروز با این محور به دست ما رسیده از زاویه‌دید نویی از سوی پژوهشگران ارائه شده است.

به‌رغم آنکه برخی معتقدند حوزه هنرهای سنتی امروز از شرایط مطلوبی برخوردار نیست، ولی به شخصه اوضاع این حیطه را اسف‌بار نمی‌دانم. در عین حال با پیشروی جامعه به سمت‌وسوی مدرنیته، تحولات اجتماعی شکل گرفته که دوری از این تحولات اجتناب‌ناپذیر است. طبعا گرایش به رسانه‌ها و ابزارهای نو و توجه به سمت تکنولوژی باعث شده هنرهای سنتی در حاشیه قرار بگیرند و به آن شکلی که باید کانون توجه واقع نشوند، ولی در ازا، برخی از شاخه‌های هنرهای سنتی به چرخه آکادمیک دانشگاه‌ها و دیگر مراکز آموزشی راه یافته‌اند که باید این مساله را به فال نیک گرفت. امروز اغلب شهرستان‌های دورافتاده در کشور، دانشکده هنر دارند، بنابراین نمی‌توان به این مساله اشاره کرد که به هنرهای سنتی توجهی نمی‌شود. البته به‌طور قطع در این مسیر غفلت‌هایی هم صورت گرفته، به‌عنوان مثال آنطورکه شایسته است به بزرگان و پیشکسوتان هنرهای سنتی‌مان توجهی نکرده‌ایم و در گذر زمان، بسیاری از هنرمندان و خالقان آثار را از دست داده‌ایم. در حالی که اگر به اهمیت وجود این بزرگان در زمان حیات‌شان بیشتر توجه می‌شد می‌توانستیم از آنها برای انتقال زوایای پیدا و پنهان هنر به نسل‌های بعدی بهره بگیریم. صرف‌نظر از اینها ورود شبکه‌های مجازی باعث شده دسترسی به اطلاعات و آثار هنرهای سنتی در دوره‌های پیشین به سهولت صورت بگیرد.

برخلاف برخی که وضع هنرهای سنتی را اسف‌بار می‌دانند، از دیدگاه من شرایط در عرصه هنرهای سنتی مطلوب است. برای نمونه در بعضی رشته‌ها مثل خوشنویسی و کاشی کاری سنتی با رونق خوبی مواجه بوده‌ایم. حتی نوآموزان در این عرصه‌ها به نسبت سال‌های گذشته افزایش یافته است، به‌طوری که امروز در هر استان کشور، پنج انجمن شعبه خوشنویسان وجود دارد. این امر نشان می‌دهد که متقاضی در این شاخه‌ها وجود دارد و با وجود پیشرفت تکنولوژی و دیگر ابزارهای مدرن، هنوز افرادی هستند که به فراگیری این هنرها علاقه‌مندند. به‌طور کلی شرایط هنرهای سنتی نگران‌کننده نیست؛ البته طبیعی است که این فضا نیازمند نقد کارشناسانه و منصفانه است و با توجه به اینکه در ردیف کشورهایی هستیم که همیشه داعیه‌دار فرهنگ و هنر با قدمیت طولانی بوده‌ایم، حیف است که جای نقد علمی و اصولی در وادی هنر ما خالی بماند.

دیدگاه

هنرهای سنتی در انتظار تصمیمات بزرگ

«با وجود اینکه ایران یکی از مهم‌ترین و اصیل‌ترین خاستگاه‌های هنرهای سنتی محسوب می‌شود، اما امروزه با مشکلات و آسیب‌های بنیادینی روبه‌رو است که حاصل بی‌توجهی دهه‌های متمادی است»؛ اینها صحبت‌های بهمن نامورمطلق، معاون صنایع‌دستی و هنرهای سنتی سازمان میراث فرهنگی است. او با اشاره به این نکته می‌گوید: «رفع این مشکلات می‌تواند نه‌فقط موجب بازسازی هویت زیبایی‌شناختی ما شود، بلکه بخشی از مشکلات اجتماعی دوره کنونی را نیز حل خواهد کرد. مهم‌ترین مشکلاتی که همواره در حوزه هنرهای سنتی وجود داشته، نبود جایگاه ساختاری و تشکیلاتی است. دلیلش هم این است که هیچ‌گاه به آن شکلی که باید نسبت به هنرهای سنتی، جایگاه مشخص و تثبیت‌شده‌ای در نظر گرفته نشده است و هنرهای سنتی سال‌هاست جایگاه منسجم و قدرتمندی ندارد. هرچند در سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری معاونتی با عنوان صنایع‌دستی و هنرهای سنتی وجود دارد، اما عملا در زیرمجموعه آن، واحد و اداره‌ای مخصوص هنرهای سنتی یافت نمی‌شود.

هیچ‌گاه به آن شکلی که باید نسبت به هنرهای سنتی، جایگاه مشخص و تثبیت‌شده‌ای در نظر گرفته نشده است و هنرهای سنتی سال‌هاست جایگاه منسجم و قدرتمندی ندارد

دچار جناس لفظی شده‌ایم

معاون صنایع‌دستی با اشاره به اینکه ضرورت دارد یک اداره کل در سازمان مخصوص هنرهای سنتی شکل بگیرد، ادامه می‌دهد: «هرچند تا امروز چنین مساله‌ای میسر نشده است ولی بی‌تردید اگر می‌خواهیم هنرهای سنتی از قوت و انسجام بیشتری برخوردار شود نیازمند بازنگری در این حوزه هستیم. نکته دوم اینکه امروز با مشکل دیگری در حوزه هنرهای سنتی مواجه هستیم و آن این است که اصلا تعریف هنرهای سنتی چیست و به‌طور مشخص به کدام یک از شاخه‌ها هنر سنتی گفته می‌شود. روی این اصل است که تصور می‌کنم لازم است تعریف مشخصی از هنرهای سنتی ارائه شود، چراکه امروز به خاطر نبود چنین تعریفی دچار جناس لفظی شده‌ایم. این مساله بیانگر آن است که مطالعات بنیادین و نظری در این خصوص انجام نگرفته است و این حوزه از کمبود شدید مطالعات علمی رنج می‌برد.»

بهمن نامور مطلق

جای خالی متولی

نامورمطلق با بیان اینکه درحال‌حاضر برخی فعالیت‌ها و برنامه‌های هنرهای سنتی در وزارت ارشاد و برخی دیگر در سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری انجام می‌پذیرد، می‌گوید: «این تشتت در فعالیت‌ها و اجرا نیز مشکلات را بیشتر کرده است، زیرا از نظر اجرایی متولی و مسئول اصلی آن مشخص نیست. جامعه هنری نمی‌داند از چه نهادی باید مطالبه داشته باشد، همین مشکلات به‌دنبال خودعدم حمایت معنوی و مادی، تبلیغاتی و علمی را موجب شده است.»

آمارها چه می‌گویند

زری‌بافی یکی از پرقدمت‌ترین هنرهای سنتی ایران به شمار می‌رود. این هنر سنتی یکی از منسوجات ایرانی است که ریشه در هویت چندهزار ساله ما دارد.

یکی از موادی که باعث درخشش پارچه‌های زربافت می‌شود، گلابتون است، گلابتون، رشته سیمی بسیار نازکی است که درون آن یک رشته نخ ابریشم قرار دارد و روی آن، لایه‌ای از زر کشیده شده است.

گلابتون دارای دو نوع ایرانی و خارجی است. گلابتون خارجی از گذشته‌های دور تا امروز از هند به ایران می‌آمده و گلابتون ایرانی هم دستاورد اصفهان است. گلابتون به لحاظ کاربرد مشتمل بر چند نوع است؛ گلابتون ۸۰۰، گلابتون ۱۲۰۰ و گلابتون ۱۸۰۰.

۶

پژوهشگران هنر همیشه براین باور بوده‌اند که هنرهای سنتی ایران که در طول دوران گذشته به فراخور شرایط اجتماعی، دستخوش فراز و نشیب‌های زیادی قرار گرفته‌اند، همواره در پرباری فرهنگ ایرانی نقش بسزایی داشته‌اند. برخی هنرهای سنتی ایران را به ۶ بخش تقسیم کرده‌اند که شعر و ادبیات، موسیقی، معماری و هنرهای وابسته، نمایش‌های سنتی و آیینی، نساجی سنتی ازقبیل زری‌بافی یا زربافت و مخمل‌بافی برخی از این بخش‌ها به شمار می‌روند. ریشه داشتن در تاریخ و حامل میراث فرهنگی هنری، تاثیرگذاری در تعالی و رشد افراد جامعه، پشتوانه اعتقادی و اندیشه والا هم ازجمله مولفه‌هایی به شمار می‌رود که برای هریک از شاخه‌های مختلف هنرهای سنتی در نظر گرفته شده است.

۱۴۰

یکی از همایش‌هایی که قراراست بهمن برگزار شود، همایش آجر و آجرکاری است. دراین همایش که به همت فرهنگستان هنر برگزار می‌شود، شامل ۱۴۰ عنوان خلاصه مقاله و ارسال مقالاتی از استان‌های مختلف کشور بوده است، به طوری که ۱۵ مقاله از دزفول و ۱۰ مقاله از استان کرمان به دبیرخانه همایش ارسال شده است. علاوه براین قرار است نمایشگاهی هم با محور آجر و کاربردهای آن در معماری ایرانی در موسسه فرهنگی هنری صبا برگزار شود. هرچند در آذر نیز پیش‌همایشی با این محور در شهر دزفول برگزار شد، به این خاطر که از دزفول به عنوان شهر آجر یاد می‌شود. این شهر دارای بیش از ۲۰۰ هکتار بافت قدیم و تاریخی است که ویژگی‌ها و معماری منحصر به فردی دارد.

۱۲۹۵

مدرسه صنایع مستظرفه را شاید باید از نخستین مراکزی دانست که به شکل جدی به آموزش و اشاعه هنرهای سنتی پرداخت. این مدرسه در سال ۱۲۹۵ در عمارت حوضخانه باغ نگارستان به سرپرستی کمال‌الملک تاسیس شد. هدف از راه‌اندازی این مدرسه، توسعه هنرهایی چون منبت‌کاری، موزائیک‌سازی، قالی‌بافی، نقاشی و... بود. البته چند سال بعد به همت ابوالحسن صدیقی، بخش مجسمه‌سازی هم به دیگر هنرهای تدریس شده در این مدرسه اضافه شد. هرچند بعد از مرگ کمال‌الملک مدرسه صنایع مستظرفه به دو بخش هنرستان کمال‌الملک و هنرستان هنرهای سنتی تقسیم شد. در سال‌های اخیر سیاستگذاران فرهنگی تصمیم گرفتند از مدرسه صنایع مستظرفه به عنوان موزه استفاده کنند.

۳

قرار است دوم اسفند امسال همایش بین‌المللی هنرهای سنتی در دانشگاه علم و فرهنگ برگزار شود. به‌طور کلی این همایش سه محور اصلی را در برمی‌گیرد که بررسی مبانی حکمی هنرهای سنتی، وضعیت امروز هنرهای سنتی، بررسی تطبیقی حکمی هنرهای سنتی اسلامی از این جمله به شمار می‌رود. درواقع دراین همایش، مباحثی چون هستی‌شناسی هنرهای سنتی، ساختارشناسی هنرهای سنتی، صورت‌بندی شناخت‌شناسی هنرهای سنتی، جایگاه هنرهای سنتی در حکمت صناعی، آرای متفکران معاصر درباره حکمت هنرهای سنتی، وضع کنونی آموزش در مباحثی حکمی هنر در ایران و دیگر کشورها، بررسی تطبیقی هنرهای سنتی ایران با هنر مدرن و ... هم از دیگر مباحثی است که قرار است دراین همایش به آنها پرداخته شود.

گفت‌وگو با بهمن نامور مطلق، معاون صنایع‌دستی و هنرهای سنتی

راهی به سوی هویت‌سازی

از آنجا که حیطه هنرهای سنتی هویت و اصالت و فرهنگ ما ایرانیان به شمار می‌رود، ولی پیشروی جامعه به سمت و سوی مدرنیته و گرایش برخی هنرمندان به هنر جدید باعث شده تا حدودی این وادی به انزوا کشیده شود. در این مقال در قالب گفت‌وگویی که با بهمن نامور مطلق، معاون صنایع‌دستی و هنرهای سنتی سازمان میراث فرهنگی انجام داده‌ایم، درباره چرایی به حاشیه رانده شدن این وادی بیشتر صحبت کرده‌ایم.

افزایش نیروی انسانی متخصص

هنرهای سنتی از دیرباز تا امروز در رگ و ریشه فرهنگ ما جاری بوده و هستند؛ حتی زمان‌هایی که به فراخور شرایط روزگار به حاشیه رانده شده و به آن شکلی که شایسته است به این بخش توجهی نشده است. اگرچه حیطه هنرهای سنتی به‌رغم قابلیت گسترده‌ای که دارد نتوانسته از حمایت جدی متولیان فرهنگی برخوردار شود، ولی نیروی انسانی متخصص نسبت به ۱۰ سال گذشته بیشتر شده است. درواقع امروز جوانان بیش از پیش در پی بازیابی هویت اصیل خود هستند و در این مسیر تلاش می‌کنند با دستمایه قرار دادن هنرهای سنتی به برداشت‌های صحیح‌تری از هویت خود بپردازند.

متنوع‌ترین صنایع‌دستی دنیا را داریم

در عین‌حال هنرمندان جوان در سال‌های اخیر متوجه شده‌اند که ما متنوع‌ترین هنر صنایع دستی دنیا را به دلیل تنوع لحاظ اقلیمی و اقوام داریم. به همین خاطر تلاش می‌کنند

بیشتر بر حوزه هنرهای سنتی متمرکز

شوند. تمام این مسائل باعث شده چشم‌انداز هنرهای سنتی امیدبخش باشد. البته می‌توان در این زمینه به جهش‌های بیشتری هم دست یافت مشروط بر اینکه تشکیلات انسجام یافته و اداره کلی به‌طور مشخص در این زمینه شکل بگیرد.

از فرهنگ بومی دور نشویم

در حال‌حاضر در سازمان تلاش کرده‌ایم با هدف بازنمایی و احیای هنرهای سنتی به شاخه‌هایی چون نساجی، گلیم‌بافی و میناکاری توجه ویژه‌ای داشته باشیم، ولی چون از حیطه اختیارات و اعتبارات ما خارج است، نمی‌توانیم عملا کاری برای احیای

دیگر شاخه‌های هنر سنتی مانند نگارگری

و خوشنویسی انجام دهیم. بدیهی است هنرهای سنتی هویت و پشتوانه فرهنگی یک ملت هستند و ما هم از این قاعده مستثنی نخواهیم بود. امروز نمی‌توانیم از فرهنگ بومی خومان منفک و انتظار داشته باشیم هنرمان در معرض دید جهانیان قرار بگیرد.

سازمان صنایع دستی متولی مناسب‌تری است

شاید این سوال پیش بیاید که امروز با توجه به مشکلاتی که در حوزه هنرهای سنتی برشمردم، متولی این امر را باید کدام نهاد به عهده بگیرد. در پاسخ باید گفت به نظر می‌رسد سازمان صنایع‌دستی و میراث فرهنگی می‌تواند متولی مناسبی در این زمینه باشد، چون تمام رشته‌های هنرهای سنتی به نوعی در ارتباط تنگاتنگ با سازمان به شمار می‌روند. اگر بتوانیم به ساماندهی تشکیلات منظم و منسجمی در این ارتباط بپردازیم و اعتبارات لازم را کسب کنیم به‌طور قطع می‌توانیم جهش‌های بیشتری را در این عرصه داشته باشیم.

گرایش به هنرهای سنتی

خوشبختانه امروز هنرمندان جوان به این نتیجه رسیده‌اند که موفقیت در صورت پرداختن به هویت ایرانی حاصل می‌شود. به همین خاطر شاهد افزایش گرایش هنرمندان جوان به سمت‌وسوی هنرهایی چون سفال، زیورآلات سنتی، پته‌دوزی و دیگر هنرها بوده‌ایم.

تاسیس دانشگاه استاد فرشچیان، یک قدم تا عملی شدن

در سال‌های گذشته بحث‌هایی مبنی بر اینکه چرا هنرهای سنتی وارد چرخه آکادمیک دانشگاه‌ها نمی‌شوند مطرح می‌شده است. هرچند

در این زمینه تلاش‌هایی

صورت گرفته، ولی اخیرا سازمان صنایع‌دستی با همراهی شورای انقلاب فرهنگی طرحی را به نام تاسیس دانشگاه استاد محمود فرشچیان ارائه کرده است. این طرح از سوی شورای انقلاب فرهنگی تایید شده و فقط مراحلی چون تصویب ابلاغیه از سوی رئیس‌جمهور

باقی مانده است که امیدوارم

هرچه زودتر این مساله میسر شود. بی‌تردید توجه به مسائل فرهنگی و هنری مانند هنرهای سنتی می‌تواند موجب اشتغالزایی و درآمدزایی و همچنین هویت‌سازی و ارزآوری شود و بخشی قابل توجه از مشکلات اجتماعی جامعه ما را برطرف کند.

تایم‌لاین | هنرهای سنتی در یک نگاه

START

اسفند — همایش بین‌المللی هنرهای سنتی
این همایش اسفند در دانشگاه علم و فرهنگ برگزار می‌شود.

هرچند برخی معتقدند این تلاش‌ها به تنهایی و در قالب مقطعی تاثیرگذار نخواهد بود.

هنرهای سنتی، احیا و نگهداری
طی سال‌های اخیر تلاش‌های زیادی برای احیا و نگهداری هنرهای سنتی انجام شده است.

محورهای همایش — افق‌های تازه
هدف از برگزاری این همایش این است که بتوان در وادی هنرهای سنتی به افق‌های تازه‌ای دست یافت.

تجربیات تازه — نگارش رساله‌های درونمایه‌ای
دستاوردهای این همایش می‌تواند دستمایه نگارش رساله‌هایی با چنین درونمایه‌ای قرار بگیرد و به پرباری و غنای بخش آکادمیک این حوزه کمک کند.

سیاستگذاران فرهنگی به مدد برگزاری همایش‌هایی از این دست می‌توانند از تجربیات تازه برای این حیطه بهره بگیرند.

محورهای همایش — آرای متفکران معاصر درباره حکمت هنرهای سنتی
وضعیت کنونی آموزش مبانی حکمی هنر در ایران و دیگر کشورها.

تجربیات تازه — برداشتن گام‌های مثبت در اعتلای هنرهای سنتی
نسبت خیال خلاق، عقل و هنر در مبانی حکمی هنرهای سنتی.